

Política educativa i escola rural durant el franquisme

Jordi Feu i Gelis

Universitat de Girona

RESUM

Aquest article presenta una panoràmica general del que va ser la política educativa sobre l'escola rural durant l'època franquista (1936/1939-1975). S'incideix de manera especial en aquells aspectes i models organitzatius (com per exemple les escoles graduades, les escoles comarcals i molt especialment les escoles llar) que frenaren i obstaculitzaren el correcte desenvolupament d'un prototipus d'escola que amb el pas del temps ha donat proves de ser una escola amb un alt potencial educatiu, relacional i humà. L'anàlisi s'ha fet, fonamentalment, a partir de la legislació educativa i, quan ha estat possible, s'ha il·lustrat amb casos concrets de les comarques gironines.

PARAULES CLAU: escola rural, política educativa, franquisme, escola llar, arquitectura escolar.

ABSTRACT

This article presents an overview of educational policy on the rural school during the Francoist period (1936/1939-1975). Particular mention is made of organisational aspects and models (such as elementary and high/secondary schools, district schools and more particularly boarding schools) that curtailed and hampered the proper development of a prototype of school which over time has proven itself to be a school with great educational, relational and human potential. The analysis has been made basically using the educational legislation and, when possible, is illustrated with specific cases from the districts of Girona.

KEY WORDS: rural school, educational policy, Francoism, boarding schools, school architecture.

L'article que ve tot seguit té com a objectiu fer una anàlisi de la política educativa portada a terme pel Govern franquista durant el període 1936/1939-1975. I per fer-ho, m'he valgut fonamentalment de la legislació educativa referida als plans de construcció escolar (mapa escolar), a l'arquitectura escolar i, de manera més col·lateral, a alguns aspectes pedagògics i educatius que afecten l'educació en general.

El desplegament de tota aquesta normativa s'il·lustrarà, en la mesura del possible, a través de casos concrets circumscrits a l'àmbit geogràfic on treballa (comarques de Girona) i també es tindrà en compte, òbviament, el marc polític, econòmic i social de Catalunya i del conjunt de l'Estat espanyol.

Les persones que van assistir al seminari L'Escola Rural, balanç d'un segle (que ha donat origen als articles que presentem en aquesta monografia) fàcilment s'adonaran que he deixat de banda bona part de les explicacions de la meua intervenció, que se centraren en els canvis socials, econòmics i demogràfics que es van donar en el món rural durant el període 1936-1975. I això ho he fet, no per defugir la discussió científica que es va produir amb algun dels assistents un cop es va acabar el seminari, sinó per pensar que amb vista als lectors podia ser més interessant desplegar aquell apartat que, des del meu punt de vista, és més nou i, d'altra banda, aporta més substància a la política educativa en general i a la política educativa franquista en particular.¹

L'article que teniu a les mans s'estructura en cinc apartats d'extensió desigual. En primer lloc es presenta una breu contextualització sobre l'educació a l'època franquista; en segon lloc —i de manera molt breu— es fa una breu pinzellada sobre la política educativa en el bàndol franquista abans que aquest desplaçés completament el Govern republicà; en tercer lloc s'explica quina fou la política educativa durant la postguerra; a continuació s'ofereix una panoràmica del que fou la política educativa sobre l'escola rural durant la dècada dels cinquanta, i li segueix un apartat centrat en les accions que es van portar a terme durant la dècada dels seixanta i mitjan setanta, per acabar presentant algunes de les primeres accions que va emprendre la nova Generalitat de Catalunya.

Contextualització

L'inici de la Guerra Civil i la posterior victòria dels insurrectes va suposar, entre moltes altres coses, l'estroncament del projecte educatiu del Govern republicà.

1. Amb tot, recomanem el número 16 de la revista *Estudis d'Història Agrària*, corresponent a l'any 2003, el monogràfic del qual està dedicat al tema «Franquisme i món rural a Catalunya».

Els vencedors molt ràpidament traçaren els principis i posaren les bases del que havia de ser la «nova educació». Una educació, una pedagogia, una manera d'entendre la relació entre educand i educador que es van fer notar, per a desgràcia de tots plegats, durant més de trenta anys. Només comptades escoles, fonamentalment les més allunyades dels tentacles de l'Administració —com per exemple algunes escoles rurals de difícil accés—, van poder passar per alt algunes de les prerrogatives imposades pel nou règim.

L'escola resultant de la Guerra Civil es va caracteritzar per l'ús exclusiu de la llengua castellana, per la separació de sexes, per una educació diferenciada i sexista, per l'establiment d'un ensenyament autoritari i disciplinat, pel foment d'una actitud passiva dels alumnes, per la instauració d'un ensenyament llibresc i allunyat dels interessos dels infants, etc.

L'escola, i l'aparell educatiu en el seu conjunt, es va concebre com un espai altament polititzat, ideologitzat, i en molts aspectes, sobretot si tenim en compte el ritual que s'hi portava a terme, fou una extensió de la vida militar: formació abans d'entrar a l'aula, cant de l'himne nacional, hissada de la bandera, desfilades paramilitars en dies més assenyalats, etc.

De manera molt ràpida, la vida escolar del país es va regir per la immutabilitat i per la naturalització dels valors tradicionals en la seva versió més rànica: pàtria (una i indivisible), religió (catòlica, apostòlica, romana, amb clares connotacions integristes) i família (entesa com la cèdula bàsica de la societat a partir de la qual es reproduïen valors morals inqüestionables i rols socials clarament discriminadors).

Aquesta escola, clarament reaccionària, va combatre amb duresa el parlamentarisme, la democràcia, el laïcisme i qualsevol expressió de renovació pedagògica, sobretot quan aquesta venia de fora. Per això no és d'estranyar que des de les instàncies governamentals es mostrés enormement desconfiada d'allò forà, estranger i nou. En paraules de Ramón Navarro Sadalinas (1990, p. 33), l'escola franquista va ser pobra en quantitat, miserable en qualitat i explícitament classista. I això, en termes generals, tant es pot aplicar a la realitat de l'escola rural com a la de la urbana.

És clar que tots aquests qualificatius difícilment els podem mantenir intactes al llarg del període 1936-1939/1975 perquè, com molt fàcilment es pot suposar, els canvis econòmics i en menor mesura polítics que es produïren a partir de la dècada dels cinquanta van tenir incidències en l'articulació dels valors, en les pràctiques que es desenvoluparen dins de la institució escolar i en la mateixa política educativa.

Un fet que també influirà notablement en la política educativa d'aquest període fou el moviment migratori intern. Un fenomen que, contràriament al que s'ha fet fins avui, cal analitzar, com a mínim, a dos nivells: *rr nivell*) moviment migra-

tori de curt recorregut, exemplificat per l'emigració dels camperols de la comarca als principals nuclis de població d'aquesta; *2n nivell*) moviment migratori de mitjà recorregut objectivat en el desplaçament de gent del camp del sud i del centre d'Espanya cap a les grans ciutats de l'Estat que experimentaven un dinamisme econòmic més gran (Madrid, València, Barcelona, Bilbao, etc.).

La política educativa durant la Guerra Civil

La República, i molt particularment la Generalitat de Catalunya en els anys de guerra, es va esforçar per estendre la cultura i l'educació mitjançant, entre d'altres, la construcció d'escoles inspirades en els principis racionalistes i higienistes. Un esforç que no sempre va arribar a bon port arran de l'escassetat de recursos i sobretot de la guerra.

Tot i això el CENU va tenir la valentia de publicar un pla educatiu, el *Projecte d'Ensenyament de l'Escola Nova Unificada*,² que, a banda de ser avançat per la unitat i continuïtat que donava a tot l'ensenyament, era especialment sensible envers l'escola rural.

El capítol titulat precisament «El problema de l'escola rural»³ demanava fonamentalment dues coses: que l'escola rural deixés de ser una còpia empobrida de l'escola urbana i, d'altra banda, que tingués fisonomia pròpia i que fos substantiva.

El CENU, en comarques gironines, sabem que va fer previsions educatives tot projectant centres escolars (majoritàriament dibuixats per l'arquitecte Ricard Giral) partint de les necessitats educatives del territori. En temps de guerra i de revolució, doncs, encara hi havia força per perfilar el que en el llenguatge actual podríem anomenar un mapa escolar compensador de les desigualtats socials.

Durant aquest període, a Catalunya es van crear 276 escoles amb més de 55.000 places. A la comarca del Gironès se'n van crear 7 amb una capacitat per a 2.270 places. Aquestes escoles eren fonamentalment urbanes —Banyoles (400 alumnes), Cornellà de Terri (50), Girona (3 escoles per a 500, 600 i 270 alumnes respectivament), Salt (250 alumnes), i Sarrià de Ter (200 alumnes)—,⁴ si bé també sabem que se'n construïren o se'n repararen de rurals.

2. Projecte publicat el 18 de setembre de 1936.

3. Aquest capítol és molt probable que fos escrit per Herminio Almendros, inspector d'ensenyament de Lleida i Barcelona qui, anteriorment, havia escrit un text pràcticament idèntic al del Pla esmentat.

4. N. CASASSA, *Aproximació a la història de l'ensenyament a Sarrià de Ter*, Ajuntament de Sarrià de Ter, 1989, p. 67. Referenciat a partir del treball d'E. FONTQUERNI i M. RIBAITA, *L'ensenyament a Catalunya durant la Guerra Civil: El CENU*, Barcelona, Barcanova, 1982, p. 67.

La preocupació que van tenir la República i la Generalitat per l'escola en temps de guerra fou molt diferent de la que tenien els franquistes en els territoris que progressivament anaven controlant. Un repàs de la legislació aprovada pel bàndol facciós entre els anys 1936-1939 evidencia una total despreocupació per la construcció de nous edificis escolars i, en canvi, un interès manifest cap a qüestions organitzatives, curriculars i directament vinculades al control ideològic dels mestres: el 19 d'agost de 1936 es va publicar la primera disposició ordenant l'obertura dels centres de primària en el bàndol franquista; el 4 de setembre d'aquest mateix any s'aprovava una disposició on es deia quins llibres de text es podien utilitzar; vint dies més tard se'n publicà una altra on s'afirmava que l'escola deixava de ser laica; per aquestes mateixes dates es prohibia que l'escola fos mixta als instituts de segon ensenyament; el 7 de novembre es prohibien les escoles d'adults, etc.

Aquesta política educativa restrictiva, prohibitiva i controladora ja dóna prou pistes de la sort que devia córrer l'escola rural: durant aquest temps l'escola rural de Catalunya, com també la de la resta de l'Estat, fou confiada a la sort de cada poble. Pràcticament només hi va haver escola en aquells llocs on aquesta existia amb anterioritat a l'inici de la guerra i on l'exercici del magisteri es feia mitjançant persones que, a priori, s'avenien a les disposicions del nou règim, que de mica en mica anava agafant més i més territori.

La postguerra

El 13 de febrer de 1939, poc després de l'acabament de la guerra, es va aprovar la Llei de responsabilitats polítiques amb la consegüent depuració dels mestres. En el cas de les comarques de Girona, aquesta llei en va castigar més del 20 % i va deixar, òbviament, un bon nombre d'escoles sense docents (Marquès i González-Agàpito, 1996). En l'àmbit educatiu, doncs, la feina grossa d'aquests primers temps es va concentrar en una qüestió ben poc constructiva: en la «purga» d'aquells mestres que legítimament havien servit el Govern republicà.

L'adversitat, la intransigència i l'odi del nou Govern franquista envers el projecte educatiu republicà el va portar a emprendre accions, les conseqüències de les quals van tenir un cost educatiu elevat tant per a les escoles urbanes com per a les rurals: va procedir a la clausura d'algunes escoles públiques amb una forta empremta política i, en determinats llocs, fins i tot va decidir abandonar les construccions escolars que havien quedat a mig fer a l'acabament de la República.

Sarrià de Ter il·lustra molt bé el cas del tancament d'una escola significada políticament: acabada la guerra, l'escola graduada que havia estat construïda pel CENU va ser clausurada i els alumnes es van escolaritzar a les escoles unitàries nacio-

nals malgrat que aquestes fossin estructuralment i arquitectònicament deficitàries i, amb l'arribada d'aquests alumnes, absolutament massificades.⁵

Com a exemple d'escola republicana inacabada i ignorada pel franquisme tenim, també a comarques de Girona, l'escola rural de Riudaura. Aquesta escola, així que va acabar la Guerra Civil, només tenia la carcassa i la coberta. Doncs bé, l'Administració franquista va preferir mantenir la vella escola situada al centre del poble i aleshores relativament rònega que no pas acabar aquest centre malgrat que era poca la inversió que s'hi havia de fer.⁶

Durant aquests anys l'interès i l'atenció franquista per l'escola rural foren pràcticament nuls, a excepció de la producció d'un discurs absolutament retòric que enaltia la vida camperola perquè considerava que guardava els valors polítics, socials i religiosos més purs i més profunds de la societat espanyola.

Diem que es tractava d'un discurs retòric i buit perquè si, d'una banda, es feien elogis del món rural, de l'altra, la legislació educativa que marcava el perfil teòric de les escoles d'aquest medi era, quan la comparem amb la referida a l'escola urbana, altament discriminatòria. Durant aquest període desaparegueren les ajudes econòmiques destinades a la construcció d'escoles en els pobles més petits; s'acceptava implícitament que els pobles petits no tinguessin escola; es permetia que la tasca educativa fos desenvolupada per persones sense formació o amb formació molt escassa; per formar part del cos de mestres rurals no es requeria un concurs; el sou del mestre rural era inferior al del mestre urbà, etc.

En conseqüència, la política educativa franquista durant la dècada dels quaranta va consolidar una escola rural manifestament decimonònica, arcaica i en molts aspectes inferior a la urbana.

L'oblit i l'abandonament que durant aquests anys va patir l'escola rural també va venir donat pels pocs esforços que va fer el Govern franquista per desplegar un mapa escolar adient a les necessitats del país. Malgrat el que disposava la Llei d'instrucció primària de 1945 i altra normativa posterior a aquesta referida a construccions escolars, sabem del cert que es van construir molt poques escoles. A més, la majoria de les que existien en el món rural patien dèficits greus en l'estructura de l'edifici, en els accessos, en el condicionament higiènic i sanitari, etc. Durant la dècada dels quaranta no van faltar informes d'inspectors nomenats pel règim que advertien reiteradament dels perills que corrien aquestes escoles, així com els alumnes que s'hi albergaven.

5. «Fins l'any 1953, data en què va inaugurar-se l'escola privada *Agrupación Escolar Paulino Torras Domènech*, van ser les úniques escoles de Sarrià [...] els problemes amb les escoles nacionals no van parar [...] fins l'any 1977 quan, per fi, s'inaugurà l'Escola Montserrat» (Casassa, 1989, p. 74).

6. Aquesta estructura, finalment, fou enderrocada perquè amenaçava ruïna.

La dècada dels cinquanta

A partir de 1951, amb l'arribada de Joaquín Ruiz Giménez (1951-1956) i després de Rubio García-Mina (1956-1962), el Ministeri d'Educació i Ciència va iniciar una nova política educativa basada en l'anàlisi i detecció de necessitats, en la projecció de mapes escolars relativament ambiciosos i, per acabar, en la concreció de nous models escolars dotats dels equipaments bàsics per fer front a un procés creixent de concentració escolar que culminarà en la dècada dels setanta.

Tal com veurem tot seguit, però, bona part d'allò que va prescriure el Ministeri es va veure parcialment frustrat per la insuficient dotació econòmica, per la manca de decisió dels responsables polítics i, a vegades també, pel canvi d'orientació sobtada produïda a darrera hora.

En qualsevol cas, durant tot aquest període l'escola rural de Catalunya, com també la de la resta de l'Estat espanyol, continuarà essent la gran oblidada i la gran marginada per algunes de les raons que ja hem explicat —incapacitat per desplegar un pla de construccions escolars que fes possible l'arribada de l'escola al medi rural—, però també pel manteniment d'una legislació que la relegava en una posició clarament secundària. A més, cal tenir present que durant aquesta època es va començar a legislar sobre noves dependències escolars —fonamentalment menjadors escolars—, que foren utilitzades més endavant com a excusa perfecta per crear macrocentres, amb el consegüent tancament de les petites escoles rurals d'arreu del país. Vegem tot seguit alguns dels detalls ordenats segons els grans aspectes que acabem d'exposar.

Les construccions escolars: una història avortada

El 22 de desembre de l'any 1953 es va aprovar la Llei de construccions escolars amb l'objectiu d'establir un pla per bastir escoles a tot Espanya. Fou, de fet, la primera gran llei franquista destinada a aquesta qüestió. El 1955 ens trobem amb l'aprovació d'un nou pla quinquennal de construccions escolars, concretat —almenys pel que fa als aspectes tècnics i arquitectònics— en l'ordre de 20 de gener de 1956. Aquesta ordre deia explícitament que les escoles s'havien de construir ajustant-se a criteris pedagògics, socials, sanitaris i estètics, i ordenava que es fessin edificacions pensant en la possibilitat de desenvolupar-hi actes religiosos, trobades amb les famílies, etc. També aconsellava, sorprenentment, que l'escola fos «actual, es decir, de ambiente y traza moderna, pero no exótica, amoldada a los últimos avances de la pedagogía y la nueva técnica de la construcción. Todo ello sin olvidar lo que en sí suponen las fórmulas ya experimentadas como buenas en la región».

El pla quinquennal preveia construir un nombre tan elevat de centres que va aconsellar la utilització dels projectes tipus, és a dir, models escolars estandarditzats pensats per a diferents zones de l'Estat (set en total) que compartien determinades característiques climàtiques i ambientals. L'any 1956 sortiren les bases per redactar projectes destinats a les escoles unitàries i un any després apareixien les bases referides a les escoles graduades.

Com havia passat en el període anterior, però, bona part de les aspiracions del legislador no es compliren: es construïren moltes menys escoles de les previstes i les dependències escolars, fins i tot de les escoles graduades, van seguir essent les mínimes i les indispensables per fer-hi classes: aules (no sempre ben encarades), passadissos estrets, despatx per al director i poca cosa més. La manca de decisió política juntament amb el llast d'una pedagogia arcaica que regia bona part de l'educació del país frenava el procés de creació de noves escoles i, per descomptat, la «modernització» de les construccions escolars.

A les comarques gironines els plans de construcció escolar no es feren notar massa. Segons les dades del Ministeri d'Educació, entre 1950 i 1960 es construïren vint-i-tres escoles unitàries (algunes de les quals en nuclis urbans) i trenta-vuit seccions d'escoles graduades.⁷ Totes amb molt poc interès arquitectònic. Es generalitzarà un estil fred, pobre i molt poc acollidor sotmès a l'única funció d'albergar nens i nenes en aules per ser adoctrinats.

Amb relació a l'escola rural continuem trobant diversos testimonis que certifiquen el pèssim estat en què moltes es troben, fins i tot quan són de nova construcció. L'any 1956, per exemple, Campdorà «estrenava» una escola unitària mixta a la planta baixa de la casa que es trobava al costat de la Font Picant del Congost. Cinc anys després, la inspecció s'hi referia en aquests termes: «la escuela de Campdorà está situada en un extremo del mencionado pueblo; en una zona de máximo peligro ya que está instalada, puede decirse al lado del ferrocarril y de la carretera (una de las de más tráfico de la provincia) y del río Ter. Por humedad constante de su emplazamiento; por su orientación al norte; por su pequeño local; por ser la luz insuficiente, etc. se recomienda su traslado urgente» (Camps Sagué, 1999, p. 65).

Legislació adversa a l'escola rural

Mitjançant l'ordre de 14 de novembre de 1955, per exemple, es permetia que les escoles «volantes» —un tipus d'escola pensada específicament per al món ru-

7. J. FEU GELIS, *Política i legislació educativa a l'entorn de l'escola unitària i cíclica: Evolució i situació actual a les comarques gironines (1970-1998)*, Girona, Universitat de Girona (UdG), 1999. p. 233, tesi doctoral.

ral— fossin ocupades per persones poc professionalitzades. L'article núm. 1 d'aquesta ordre establia que «las plazas vacantes podrán ser ocupadas por maestros de enseñanza primaria, hijos y huérfanos de Maestros Nacionales, de inspectores de Enseñanza Primaria y de Profesores de Escuelas de Magisterio», sense necessitat que tinguessin el títol.

Bé és veritat que durant aquest període també trobem normes que denoten, almenys teòricament, una certa comprensió envers l'escola que aquí ens ocupa: la circular de 29 de desembre de 1954 reconeixia als mestres rurals la possibilitat de demanar excedència voluntària i el Decret de 22 de febrer de 1957, pel qual es creava la Junta Central de Construccions Escolars, havia d'afavorir l'arribada de l'escola al medi rural. Amb tot, però, si observem el que va passar a la realitat, les «atencions» que acabem de mostrar van acabar en la pura anèdota.

De la dècada dels seixanta fins al final del franquisme

El revés més gran que va viure l'escola rural del país fou degut a la política educativa desenvolupada a partir de la dècada dels seixanta. Es tracta d'una política educativa que va anar estretament lligada a la nova política econòmica i en part també a la política internacional projectada per l'Estat espanyol amb l'objectiu de fer-se un lloc dins d'un escenari més ampli que li permetés, entre altres qüestions, una certa projecció exterior.

Al final de la dècada dels cinquanta i el principi dels anys seixanta l'Estat espanyol va viure canvis importants malgrat el manteniment d'un règim dictatorial que prohibia qualsevol forma de llibertat i expressió de democràcia. El 1957 els tecnòcrates de l'Opus Dei començaren a ocupar càrrecs ministerials en àrees importants que els permeteren projectar reformes econòmiques i productives considerables objectivades, en part, en els Plans d'estabilització nacional, els Plans de «desarrollo» (el primer iniciat el 1964), els «Polos industriales», etc. Tot plegat pretenia fer créixer el sector industrial i entrar de manera ràpida dins de les estructures del capitalisme avançat que des de feia temps es donava en bona part dels països europeus.

Durant aquesta dècada, Espanya va entrar a formar part d'organismes internacionals com ara l'OCDE, el FIM o el Banc Mundial que, a banda de donar-li una major legitimitat —del tot immerescuda—, li donaran també consells que influïren notablement tant en la política econòmica com en la política educativa.⁸

8. El 1962 apareix el primer treball sobre planificació educativa assessorat per la UNESCO i l'OCDE.

El desenvolupament econòmic dels anys seixanta, conegut popularment amb el nom d'«el milagro español», va tenir àmplies repercussions en tot el món rural i de manera especial en la ruralia del sud d'Espanya. El creixement ràpid i desmesurat de l'economia urbana que es donava en moltes ciutats de l'Estat necessitava un contingent important de mà d'obra, una part de la qual va venir del món rural. Durant aquests anys, doncs, es va produir un transvasament important de població del camp a la ciutat que deixà buits nombrosos pobles.

El desenvolupament econòmic dels anys seixanta, el creixement demogràfic de les grans ciutats, el moviment migratori intern, la tímida sortida de l'autarquia i la progressiva modernització del país exigien posar al dia el sistema educatiu (sobretot l'ensenyament primari i secundari) per evitar fer més gran l'esclatxa entre el sistema educatiu i l'economicoproductiu.

Fou amb aquesta finalitat que al llarg dels seixanta es promulgà diversa normativa que tingué clares conseqüències per al mapa escolar del país, i perjudicà notablement l'escola rural: s'insisteix en la necessitat de difondre els menjadors escolars, es legisla explícitament sobre el transport escolar, apareixen resolucions destinades a donar ajudes perquè els escolars puguin fer ús d'aquests serveis, s'insta de manera reiterada a promoure la graduació escolar a tots els centres del país i es parla repetidament sobre la necessitat de concentrar l'ensenyament en escoles graduades creades *ex profeso*. Sense dir-ho, doncs, se sentenciava l'escola rural a desaparèixer.

Com a conseqüència d'aquesta nova política, més la problemàtica derivada del transvasament demogràfic entre els anys 1960 i 1975, apareixeran quatre grans models d'escoles, totes implantades en proporcions desiguals a comarques gironines: 1) les «micro-escuelas», 2) les escoles pròpiament graduades, 3) les escoles comarcals o de concentració, i 4) les escoles llar. Tots aquests models faran de «pinça» a l'escola rural.

Les «micro-escuelas» són escoles que s'emplacen, generalment, en grans ciutats o al redós d'aquestes per atendre la urgència d'un increment inesperat de població en edat escolar. Es tractava d'escoles prefabricades de dimensions reduïdes i estandarditzades que acollien quaranta-dos alumnes i que tenien un cost molt reduït, al voltant de les setanta mil de les antigues pessetes. Es té coneixement que se'n construïren a Avilés (Oviedo), Còrdova, i a les barriades perifèriques d'Albacete i Puertollano (Ciudad Real). A les comarques de Girona, n'hi hagué a Germans Sàbat-Taialà per atendre l'escolarització majoritàriament d'immigrants del sud d'Espanya, que abans d'instal·lar-se en les casetes d'aquest barri⁹ visqueren de manera indigna en barraques vora el riu Ter. El 1960, Germans Sàbat-Taialà tenia qua-

9. Ens referim a les 227 cases adjudicades pel Patronat Provincial de l'Habitatge.

tre «micro-escuelas» (quatre aules i un únic sanitari; això era tota l'escola). El petit complex s'anomenà Agrupación escolar mixta Hermanos Sàbat i depenia del Patronato Escolar de Suburbios de Girona. Aquestes aules foren ampliades després a sis unitats.

La segona tipologia, les escoles dites pròpiament graduades, no es diferenciava pas massa dels centres graduats perfilats en el període anterior. Amb tot, cal tenir present que hi ha un factor que a partir del 1964 sí hi incidirà de manera decisiva: l'ampliació de l'edat d'escolarització obligatòria fins als catorze anys promulgada en la Llei de 8 de juliol de l'any esmentat. A partir d'aquest moment, doncs, les escoles graduades completes passaran de tenir sis unitats a vuit, una per a cadascun dels vuit nivells establerts a l'ensenyament primari (i que es mantindrà fins al 1990 amb la promulgació de la LOGSE).

Les escoles comarcals o de concentració, esmentades per primera vegada en la resolució de 9 de novembre de 1963, seran centres graduats com els anteriors amb la particularitat que, en teoria, anaven destinats a una massa de població més àmplia: als alumnes de la localitat on es trobava l'escola, més els nens i nenes en edat escolar dels municipis del voltant, majoritàriament rurals, que s'havien quedat sense escola perquè aquestes s'havien tancat sense donar-los, generalment, massa explicacions. És en aquest sentit, doncs, que les escoles comarcals de les contrades de Girona —i de la resta de l'Estat— anaren en detriment de l'escola rural i en plena sintonia amb el procés de concentració escolar iniciat al principi dels seixanta. Com que era previst que alberguessin un gran nombre d'alumnes —i així va ser—, generalment tenien dues línies, i serveis de transport escolar i de menjador.

Tant les escoles graduades com les comarcals, a mesura que ens acostem al 1970, moment en què es promulga la Llei General d'Educació, adoptaran una morfologia més complexa que afectarà de ple l'arquitectura escolar i més concretament la distribució dels espais. Les prerrogatives pedagògiques i el nou enfocament didàctic que es desprenia de la Llei Villar Palasí feia necessari construir aules amb parets corredisses per unir grups en les activitats que ho requerien i demanava aules específiques per a laboratoris, per realitzar treball en equip, per fomentar l'estudi individual, etc.

Les escoles graduades i comarcals que es construïren immediatament després de la promulgació de la Llei General d'Educació de 1970 (LGE) no sempre tingueren tots els espais que teòricament havia prescrit el legislador, però és que les que es construïen a partir de 1973 pràcticament totes quedaven despullades de les sales destinades a activitats específiques així com dels envans corredors que permetien ajuntar diferents nivells. Aquesta marxa enrere s'explicava, en part, per la retirada dels fons econòmics compromesos pel Banc Mundial i per la ur-

gència extrema de construir escoles a tot el país, sobretot a les grans ciutats i a la seva rodalia.

Una vegada més, doncs, el projecte de construccions escolars no es complia i s'optava per una política de rebaixes amb conseqüències importants pel que fa a la qualitat dels edificis. L'ordre de 17 de setembre de 1973 redactava el certificat de defunció de l'arquitectura escolar promoguda per la LGE: «[...] se suprime la división que diferenciaba la actividad coloquial de la zona de trabajo personalizado, atendiendo las necesarias interrelaciones entre cursos y áreas». Amb això, més les reformes arquitectòniques que van venir posteriorment, s'abaratiren notablement les despeses de construcció, de manera que amb els diners necessaris per fer dues escoles, ara se'n construïen tres, això sí, pagant un preu educatiu elevat: rebaixant els metres quadrats per classe i per alumne i encabint en la sala «de usos múltiples» el menjador, la sala d'actes, el taller d'expressió artística, el gimnàs i totes aquelles coses que passaven pel cap del funcionari.

Les primeres escoles graduades construïdes a comarques de Girona seguint, en la mesura del possible, les prescripcions de la LGE foren Germans Sàbat-Taialà (Girona), la Farga de Salt, el Dalí de Figueres i el Pompeu Fabra d'Anglès. Aquestes escoles es bastiren entre els anys 1971 i 1973 i tingueren, en els orígens, una estructura similar: setze aules (dues per a cada curs d'EGB), i foren de les afortunades en el sentit que encara van ser a temps de tenir biblioteca relativament espaiosa, gimnàs propi, laboratori, menjador, sala d'audiovisuals, etc. Totes les aules d'un mateix cicle tenien la particularitat de disposar de portes corredisses per crear espais com els que hem explicat amb anterioritat. Amb tot, però, aquesta novetat, a l'escola Germans Sàbat-Taialà,¹⁰ que fou la primera d'aquestes característiques a les comarques de Girona, no va reeixir: «[...] i aviat les portes corredisses foren substituïdes per envans. Malgrat tot quedarà a la història de les construccions escolars com un intent seriós per subordinar la distribució de l'edifici a les necessitats d'una teoria pedagògica» (Calsina, 1998, p. 51).

Tot i això, el model d'escola que més va fer perillar l'escola rural fou, indubtablement, l'escola llar. Si bé aquest model fou implantat a l'Estat espanyol a partir de la dècada dels seixanta, la Llei d'educació primària de 1945¹¹ ja s'hi referia. En els articles compresos entre els números 19 i 30 d'aquesta llei, destinats a descriure les diferents tipologies d'escoles, es feia esment de les escoles unitàries (d'una sola aula), de les escoles graduades (de dues aules o més) i de les escoles llar.

10. Aquesta escola fou projectada per l'arquitecte J. Claret.

11. Aquesta no és pas la primera vegada que es parla de l'escola llar. Durant la Segona República es troben comptades al·lusions d'aquest tipus d'escola sense que s'arribi a concretar gaire res, fins al punt que no apareix en cap norma que hàgim pogut trobar fins avui.

L'article núm. 30 deia el següent: «[...] siempre que las circunstancias de población diseminada y dificultad de transporte, o los casos de infancia huérfana, desvalida o necesitada de protección especial, lo exijan, las Corporaciones públicas, los particulares o el propio Estado deberán o podrán en su caso, crear las instituciones escolares que, en régimen de internado, similar en todo lo posible al hogar, protejan y eduquen a sus beneficiados según las normas docentes de esta Ley, inculcándoles el espíritu nacional de comunidad cristiana y española».

Tanmateix, d'aquest tipus d'escola, no se'n va tornar a parlar fins al cap de vint anys. La Llei de 21 de desembre de 1965 (que modificava la Llei de 17 de juliol de 1945) determinà la creació d'escoles llar entenent aquestes com a «escuelas construidas por el Estado o las corporaciones públicas y destinadas a la población escolar diseminada que tenga dificultades para disponer de transporte. Dichos alumnos estarán en régimen de internado similar en todo lo posible al hogar». També es prescriu que tant el director com la resta de personal «estarán especialmente preparados y en posesión de los títulos docentes o certificados que reglamentariamente determinen».

Es tractava d'un model escolar relativament complex en la mesura que constava, si més no teòricament, d'aulari per a nens i per a nenes, dormitoris comuns per a nens i un altre per a nenes, sala d'esbarjo i d'estudi destinats als alumnes de l'internat, menjador (reconvertible en sala d'actes i fins i tot en capella quan feia falta), biblioteca, sala d'infermeria i primeres cures, i casa habitació per als mestres, fonamentalment per als que tenien cura de l'internat. Els espais que realment van tenir les escoles llar escampades arreu de la geografia espanyola van dependre molt del moment en què foren construïdes.

Entre 1965 i 1980 a tot Espanya es van crear dues-centes vuitanta-vuit escoles llar. A les comarques de Girona, la primera i única escola llar que es va construir fou l'Escola Llar d'Olot, més endavant anomenada escola llar Lluís Maria Mestres —que fou l'inspector que la va promocionar. El 1971 s'inaugurava amb tota pompa tot i que, com ja era costum a l'època, encara no estava del tot acabada. En aquest centre, s'hi van escolaritzar nens i nenes de la rodalia i sobretot de zones rurals de la mateixa comarca (Garrotxa), del Ripollès, i fins i tot de l'Alt i el Baix Empordà que, inicialment, tornaven a casa seva un cop cada dos mesos o més.

El llarg recorregut que havien de fer alguns nens per anar de l'escola a casa seva, l'enyorança que suposava per a molts infants —especialment els més petits— estar fora de casa per un temps considerable, el desarrelament que patien al centre i l'artificialitat de tot plegat va fer que aquest model fos criticat i qüestionat no només pels pares sinó fins i tot pels mestres (alguns dels quals treballaven a la mateixa escola llar). L'Administració va intentar combatre aquesta crítica mitjançant arguments psicopedagògics molt poc plausibles envoltats d'un discurs

educatiu pretesament modern i científic, basat en criteris d'eficàcia i d'eficiència, que enaltien la graduació i l'especialització educativa.

Al cap d'uns quants anys, no gaires, es va demostrar que era un model organitzatiu absolutament inservible per, entre altres qüestions, l'elevat nivell de fracàs escolar que patia l'alumnat, sobretot el que provenia de la ruralia. El model d'escola llar, doncs, abonat per la política educativa franquista dels anys seixanta i promogut per diversos organismes internacionals, es va veure que no portava gaire enlloc.

Amb tot, la reorientació de les escoles llar, així com del conjunt de la política educativa adversa a l'escola rural, almenys a Catalunya, va haver d'esperar l'arribada de la Generalitat de Catalunya, que, amb una sensibilitat diferent pel tema que aquí ens ocupa, no només va frenar aquests internats sinó que, a més, va aturar el procés de concentració escolar i la clausura d'escoles rurals portat a terme a partir de la dècada dels seixanta.

Aquesta nova manera de fer, sobretot visible en els primes anys d'autogovern, va ser possible gràcies a una determinada opció política de l'Administració, però també a l'acció contundent, enèrgica i decidida de molts mestres rurals que, aixoplugats sota les ombrel·les dels diversos moviments de renovació pedagògica i sobretot del Secretariat d'Escola Rural de Catalunya (creat a partir del final de la dècada dels setanta), van pressionar per dignificar el que dins de terminats cercles dels mestres rurals més militants es coneix amb el nom de l'escola de les tres «p»: de poble, petita i popular.

Bibliografia

- BADIA MAS, R. *La construcció del CEIP Sant Iscle de Vidreres: una breu aproximació als seus inicis*. Vidreres: Comissió Organitzadora del 40è Aniversari del CEIP Sant Iscle de Vidreres, 2000.
- BAQUÉ, A. *75è aniversari de l'escola Torres i Jonama*. Mont-ras: Ajuntament de Mont-ras, 2000. (Històries de Mont-ras)
- CALSINA, A. «Per què de la construcció del Col·legi de Taialà». A: COL·LECTIU DE MESTRES DE TAIALÀ. *Taialà 25 anys: El saber ens farà lliures...* Taialà: CEIP Taialà, 1998, p. 49-51.
- CAMPS SAGUÉ, L. *Educació i ensenyament a Celrà*. Celrà: Ajuntament de Celrà: Taller d'Història de Celrà, 1999.
- CASASSA, N. *Aproximació a la història de l'ensenyament a Sarrià de Ter*. Sarrià de Ter: Ajuntament de Sarrià de Ter: Escola d'Adults de Sarrià de Ter, 1989.
- COL·LECTIU DE MESTRES D'AULET. *L'aulet, una reflexió educativa*. Celrà: Ajuntament de Celrà, 2004.
- COL·LECTIU DE MESTRES DE TAIALÀ. *Taialà 25 anys: El saber ens farà lliures...* Taialà: CEIP Taialà, 1998.
- COSTA, LL. *L'escola de Sils en temps de Franco 1939-75*. Sils: Ajuntament de Sils, 2003.

- FEU GELIS, J. «La transformació del món rural: el sentit de l'escola rural en un món que es desruralitza». *Temps d'Educació*, núm. 20 (segon semestre 1998), p. 287-314.
- *Política i legislació educativa a l'entorn de l'escola unitària i cíclica: Evolució i situació actual a les comarques gironines (1970-1998)*. Girona: Universitat de Girona, 1999. [Tesi doctoral]
- «Polítiques educatives a l'entorn de l'escola rural». *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 4 (1999-2000), p. 110-133.
- FONQUERNI, E.; RIBALTA, M. *L'ensenyament a Catalunya durant la Guerra Civil: El CENU*. Barcelona: Barcanova, 1982, p. 67.
- LÁZARO FLORES, E. «Historia de las construcciones escolares en España». *Revista de Educación*, núm. 240 (setembre-octubre 1975), p. 114-126.
- MARQUÈS SUREDA, S.; GONZÁLEZ-AGÀPITO, J. *La repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme (1939-1943): Segons dades del Ministeri d'Educació Nacional*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA. *La reforma educativa en marcha: Aplicación de la Ley de educación de 1971*. Madrid: Servicio de Publicaciones del MEC, 1972.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA; DELEGACIÓN PROVINCIAL DE GERONA. *Planificación de las necesidades educativas de la provincia (III Plan de Desarrollo)*. Girona: Delegación Provincial del MEC de Gerona, 1971.
- MOLERA, P.; MOLEA, I. *Un tomb pel Begudà d'antany*. Sant Joan les Fonts: Ajuntament de Sant Joan les Fonts, 2004.
- NAVARRO SANDALINAS, R. *La enseñanza primaria durante el franquismo*. Barcelona: PPU, 1990.
- PUELLES BENÍTEZ, M. *Educación e ideología en la España contemporánea*. Barcelona: Labor, 1990.
- PUJADAS, J. *L'ensenyament en la societat arbúciesa (1592-1975)*. Arbúcies: Ajuntament d'Arbúcies, 1996.
- SAIVATELLA, P.; TROBAJAO, N. *A l'escola falta gent!: Les escoles de les Escaules i Boadella d'Empordà*. Boadella d'Empordà: Ajuntament de Boadella d'Empordà, 1998.
- VIÑAO, A. *Escuela para todos: Educación y modernidad en la España del siglo xx*. Madrid: Marcial Pons, 2004.